

Csekkjei teljesen beborítják a pultot, mint egy hóviharsorozat. A pénztárosnő nekilát az ügyintézésnek, mintha hosszútávfutó volna, miközben én ott állok, és arra gondolok, hogy végső soron mégis a kertemben levő csontváz döntött jól.

A Scarlatti-beütés

„Nagyon nehéz egy San José-i garzonlakásban együtt lakni egy férfival, aki hegedülni tanul” – mondta a lány a rendőrnek, amikor átadta az üres revolvért.

Ludassy Mária

MANDEVILLE MODERN MESÉI, AVAGY AZ ERÉNY BUTÍT ÉS NYOMORBA DÖNT

Bernard Mandeville, a dicsőséges forradalom után Hollandiából Angliába költözött orvos (akit Voltaire, a francia kultúrfőlényben hívó világpolgár francia hugenották leszármazottjának tart) olyan világba érkezett, melynek gazdaságában korlátlanul érvényesültek a kora kapitalizmus kíméletlen játékszabályai, ám amelynek morálfilozófiájában – a hivatalos teológiai ortodoxiában és a „nonkonformista”, disszenter eretnekek etikájában egyaránt – a keresztény karitástól, az önmegtartóztatás erényétől és az egyetemes emberszeretet elvétől túlcserélődött szenteskedő szövegek domináltak. Megverselt moralitása (vagy versbe szedett amoralitása) igen egyszerű gondolatkísérleten alapul: mi történne a való világban, a gazdasági szférában, ha egy pillanatra is komolyan vennék magasztos morális elveiket, s kitörne az önzést nem ismerő erény uralma? A poén persze csak a szemforgatók számára volt váratlan: tönkremenne. Mandeville-nél mélyebb antropológiai alapja, történelemfilozófiai dimenziója is van e szellemesnek szánt fordulatnak: az emberi társadalom, a történelmi fejlődés *nem* az ember emberséges, erkölcsös, nemes stb. tulajdonságainak terméke. Ellenkezőleg: legvisszataszítóbb tulajdonságaink löktek minket egymás társaságába, a legantiszociálisabb beállítottság tett társiassá – azaz a társiatlan társiasság nagy kanti témáját előlegezi meg Mandeville, akinek etikája a lehető legtávolabb áll a categoricus imperativus világától, az ember eszközként való használatát tiltó tantól. De társadalomelmélete a klasszikus német történelemfilozófia kedvenc motívumát idézi: az erkölcsi értelemben vett rossz pozitív történelmi szerepéről, a legnegatívabb emberi tulajdonságok dinamizáló, fejlődést generáló voltáról. „*Nem a társas hajlandósága, jó természete, részvéte, nyájassága és a külszín más kecasei avatják őt társadalmi lényvé* – olvashatjuk az ELŐBESZÉD-ben –, *hanem éppen legalantasabb és leggyűlöletesebb tulajdonságai teszik szükségszerűen a legtágabb és – a világ szemében legboldogabb és legvirágzóbb társaságok számára elfogadhatóvá.*”^{*} Racionális ördögökkel lehetséges ésszerű társadalmi berendezkedést kialakítani, ám

* A MÉHEK MESÉJÉ-t, illetve A LÁZONGÓ KAS...-t Tótfalusi István fordításában idézzük (Kossuth Kiadó, 1996).

az angylarcú önzetlenséget mi sem motiválja, hogy kollaboráljon embertársaival – hisz nincsenek is olyan szükségletei (vagy elenyésznek), melyeket csak a többi ember akadályozó-segítő együttműködése révén szerezhetne meg. „*Mi lenne a szükségszerű következése az általánossá váló becsületességnek, erénynek, mérsékletnek, ártatlanságnak és elégtelenségnek?* – kérdi Mandeville. – *Bebizonyítom, hogy az emberiség kigyógyulna természetől eredő gyarlóságából, kénytelen lenne oly hatalmas és kifinomult társadalmakat alkotni, mint a teremtés kezdete óta számos nagy birodalomban és monarchiában történt.*”

Az erkölcsi szenny éppúgy a politikai hatalom és a gazdasági nagyság szükségszerű társa, mint London utcáinak szennyáradata az árubőség, a hatalmas kereskedelmi forgalomé, a világvárosi nyüzsgésé. Persze privátim élhetünk *procul negotiis*, választ-hatjuk a vidéki magány csendjét, az erdők tiszta levegőjét – ám ezzel kizárjuk magunkat nemcsak a világi élet, de a világkereskedelem lüktetéséből is, amit anyagilag csak az engedhet meg magának, aki a piszkos gazdasági folyamatokban való igencsak aktív részvételével már megvásárolta a tiszta természetben való passzív élet lehetőségét. „*Kevesen vannak Londonban, akik néha gyalog járni kényszerülvén ne kívánták volna, bár utcái sokkal tisztábbak lennének, mint általában, s közben csak ruhájukra és egyéni kényelmükre tekintettek; de mihelyt felérik ésszel, hogy mindez e hatalmas város bőségének, nagy forgalmának és gazdagságának következménye, és ha jólétében némileg is érdekelve vannak, aligha kívánják utcáit tisztábban látni.*” Márpedig az erkölcsi purifikátorok nagy része is haszonélvezője ama piszkos ügyleteknek, melyek naggyá és virágzóvá tették a bűnös méhkest – és elviselhetetlenné a világváros bűzét-bűnét.

A LÁZONGÓ KAS, AVAGY A MEGJAVULT GAZEMBEREK 1705-ös verziója úgy kezdődik, mint „rendes” moralizáló luxusbírálat a korban: leírja a szerencsejátékok lelküket is eladó zsoldos katonák durva romlottságát, a korrump közhivatalnokok, a tudatlan és a külföldi gyógyszergyártók által manipulált orvosok, a kitarzott cifra nők és a megtiport vagy megvett erény, a képmutató, szegénységet prédikáló és a világi javakban dúskáló papok világát. Milliók egy (néhány ezer) miatt, a munka és a fogyasztás, a termelés és a költségek világa végzetesen szétválnak:

„*Milliók törtek, küzdtek, égtek
egymás kéje s húsága végett,
s más milliók mit létrehoztak,
mindent feléltek, elkoboztak.*”

Az igazság(talanság)szolgáltatás öröködik a morális rendet megcsúfoló renden: a piti tolvajt felkölteti a milliárdos sikkasztó, a csatában megrémült-megfutamodó közkatonát agyonlöveti az egész hadjáratot, az egész országot eladó-eláruló tábornok, s megkorbácsolatja a kis kurvát a miniszter, aki kitarottja kedvéért „*ellopta bár a koronát*”. Ám az egész megdöbbenően működőképes marad, a „*concordia discord*” csodája:

„*Íme, bűn minden oldalon,
de az egész – paradicsom!*”

Adam Smith láthatatlan keze, a piaccgazdaság idealizált providenciája sem működik másképp: mindenki a maga érdekét követi, s mit sem gondol a felebaráti szeretetre vagy a közérdekre, de mivel oda kell figyelnie a másik szükségletére (az eladhatatlan árut termelő önnön érdekét sem képes kielégíteni), egyéni törekvései csak a társada-

lom javával összhangba hozva realizálhatók. Amikor Mandeville a bűn apoteózisáról szól, persze nem közbűntényekről (lopás, gyilkosság) beszél: a *crime* jutalma a börtön és bitó, csupán erkölcsi (kiváltképp valláserkölcsi) vétkekről, a *vice* (paráznaság és pénzsóvárság, becsvágy és hatalomvágy s végül, de nem utolsósorban az önzés) jelenítik ama magánvétkeket, melyek a közhaszon forrásai (s hiányuk az általános pangásé):

*„Államukban virult az élet,
nagygyá tette – a bűn és a vétek!
És az erény, mely a csalást jól
elleste a politikától,
általa megbarátkozott
a bűnnel és ez hozta hogy
a legrosszabb sem élt hiába:
tett valamit a köz javára.”*

Ez a Mandeville módra felfogott ész csele radikálisabb szakítást jelent a hobbesi ember-, de főként társadalomképpel, mint a legtöbb kommentár véli. Hobbes féktelen bírvágy és hatalomvágy hajtotta emberének a hagyományos erénytáblázatok szerint amorális vagy még inkább immorális tulajdonságai *nem közvetlenül* járulnak hozzá a köz érdekének kibontakozásához – közvetlenül csak kölcsönös öndestrukcióhoz vezetnek. Ezért kell a nagy hatalmú *Leviatán*, mely ha mőresre nem tudja is kényszeríteni az embereket, a szerződés betartására, azaz érdekérvényesítésük törvény szabta korlátozására igen. Mandeville-nél a *Leviatán*, a közhatalom képviselője maga is egyike a lopó-csaló-hazudozó zérósummájú játszma résztvevőinek: érdeke, az államérek sem más, mint a magát felfújó magánérdekek egyike, meg lehet, leghatalmasabbika. Nem általa kerülnek harmóniába a magánönzések a köz javával, hanem ama misztérium révén, mely a fogyasztói társadalom mindennapos csodája, az egyéni fogyasztások transzszubsztanciája a közösség egészét gazdagító produktivitássá.

*„...s millió szegénynek
munkát adott a fényűzés,
a gögtől nyert éleést nem kevés.
Irgység, hűség karba kart
fellendítették az ipart...”*

Három évtizeddel később Voltaire MONDAIN-ja (1736) is a luxusapológiák logikáját követi: az emberi szükségletek elvileg nem ismernek természeti korlátot, aki „természetes” szükségletekről – és az azzal megelégedő erényről – szónokol, azt tényleg természeti lényvé, azaz állattá degradálja az ember (A VILÁGFI még csak Fontenelle-lel vitatkozik, Rousseau-polémiájában vált élesebb hangnemre Voltaire a „négykézláb járás” erényéről szólván):

*„Az én bűnös szívem bizony örül,
ha bőséget lát körös-körül,
ki mesterségek és művészetek
anyja, és bő öléből ered a
sok új szükséglet és új élvezet.”*
(Petri György fordítása.)

Mandeville azonban nemcsak azzal érvel, hogy mennyi munkáskéznek ad dolgot a henyélő gazdagok tékozlása-luxusfogyasztása, hanem azzal is, hogy a fogyasztási javak a gazdasági expanzióval párhuzamosan fokozatosan demokratizálódnak, azaz a tegnap luxuscikke a holnap tömegfogyasztási portékája (a gondolat öse nem Hobbes, hanem Locke, aki A POLGÁRI KORMÁNYZATRÓL szóló értekezésében kiemeli, hogy fogyasztási kultúráját tekintve egy angol földműves jobban él, mint az inkák királya...).

*„Ily jól hatott a bűn az észre,
s a szorgalommal kéz a kézbe
az életet áldássá tették,
való gyönyörre, élvezetté
úgy, hogy már jobban élt a pór,
mint a gazdag valamikor.”*

Ezt a gondolatot emelte ki F. A. Hayek is a brit akadémián tartott székfoglaló előadásában 1966-ban, midőn önnön liberálkonzervatív nézetei múltbeli mestereit sorolta fel: Hume előfutára Mandeville, aki szakít a társadalmi szerződéselméletek tudatos-tervező racionalitásfelfogásával, s a spontán, reflektálatlan cselekvésekből bontakoztatja ki az osztársadalmi harmóniát (LECTURE ON A MASTER MIND). Hayek abban is előfutárának tekinthette Mandeville-t, hogy a társadalmi igazságosság (avagy a keresztény karitás) nevében fellépő korrekciós elosztási mechanizmusokat határozottan elveti: csak a többet és olcsóbban termelő ipar s nem a szociálpolitika enyhíthet a szegények helyzetén. Majd.

Mert mire jutna a társadalom, ha mint az első változat alcíme írja, „*megjavulnak a gazemberek*”?

*„Nézzük e dicső kast, mi lett:
összefér ipar s becsület?”*

A miniszterek, képviselők többé nem sikkasztanak – de nem is költekeznek. A fényűzésben vetekedő kurtizánok és hitvesek erényes darócot öltenek, és megfojtják a külkereskedelmet. Ám a fényűzési cikkek fölöslegessé vált gyártóit nem tudja felszívni a „tisztos ipar”, hisz az önellátás erénye mindenkire kiterjed:

*„de kik akkor belőlük éltek,
szükében lettek a kenyérnek,
más szakmához futva pedig
látták, hogy zsúfolt mindegyik.”*

A nemes elzárkózás megőrzi a nemzet erényeit a külföld kárhozatos befolyásától: nem kell többé tengeri flotta, hogy behurcolja Ázsia elpuhult fényűzésének termékeit és az idegen életformák kísértését. Egy fa odvában is elfér a megtért-megerényesült kas. Mandeville le is vonja a TANULSÁG-ot:

*„Ha panaszkodsz, hát balga vagy:
tisztos kas hogy lehetne nagy?
A világ javaival élni,
harcban győzni, közben henyélni*

*s bünt kerülni: utópia,
gyarlóbbat agy nem szült soha.”*

Pontosabban épp ilyen utópiákat szült Morustól Morellyig az amorális modernitás ellen fellázadt moralizáló szellemiség, mely nem fogadta (fogadja) el, hogy

*„...a bűn a jólét alapja,
ha korlátját törvény kiszabja.
Igen, ha nagyság kell a népnek,
az államban szükség a vétek.”*

Voltaire-nek, csakúgy, mint Mandeville-nek, a makkevés jut eszébe az erényes aranykor allegóriájaként, mint a kifinomult (és romlott) fogyasztói társadalom alternatívája. Voltaire a technikai fejlődés vívmányai közül a szerelmi technikák fejlődését sem hagyja ki:

*„a legszebb szerelem műgond híján
szégyenteljes ürítkezés csupán.
S ha gerjedelmük kurtán felhagyott,
ebédjük elkölték a fák alatt
(makk, köles vízzel) majd aludtanak
a puszta földön, mint az állatok:
íme, a természeti állapot.”*

(A MONDAIN.)

Mandeville fő szempontja a nemzetgazdaság prosperálása. Ám az egyszerűség erénye szerinte is retrográd; prehumán szintre visz vissza, aki a „mesterséges” fogyasztási javakról való lemondást követeli:

*„Pusztá erénytől nem virágozik
föl egy nemzet; s ki visszavágják
az aranykorba, kész-e vajon
élni becsületben – de makkon?”*

Messze nem ilyen tökéletes az összhang a két gondolkodó között az erkölcsi törvény eredetét illetően: Mandeville itt Hobbes hűséges követője, aki a természeti állapotban egyáltalán nem ismer olyan erkölcsi (természeti) törvényt, mely az önfenntartás pusztán prudenciális szabályain túlmutatna (a társadalmi szerződés megkötése után pedig a szerződés betartása lesz egyenlő az igazságosság erényével, a szerződésszegés pedig az igazságtalansággal). Avagy AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL írt tanulmány szerzőjének, Locke-nak követője, aki az erkölcsi elvektől éppúgy megtagadja a „velüncszületettség” (azaz az általános és szükségszerű jelleg) attribútumát, mint a matematikai és logikai szabályoktól, Voltaire viszont a szenualista Locke ellenében A POLGÁRI KORMÁNYZATRÓL írt értekezés természetjogi gondolkodóját idézi, aki szerint az első testvérgyilkosság elkövetője erkölcsi intuíciója révén jobban tudta, hogy bünt követett el, mintha az empirista episztemológia elveinek megfelelően empirikus generalizációként tudatosította volna, hogy helytelen öcsénket agyonütni. Ahogy az első tolvaj is tudta a „természeti vagy észtörvény” jóvoltából, hogy a más által leszedett gyümölcs,

a másik vadember által letaglózott vad eltulajdonítása lopás, azaz bűn, mivel csak a munka tesz tulajdonossá. A korban csupán Mandeville, majd La Mettrie (ahogy a század második felében Helvétius és De Sade) tagadták az erény természetes, az erkölcs pozitív-jogi konvenciók előtt létező voltát.

„*Nem természetesebb számunkra, hogy erényesek vagyunk, mint hogy cifrán öltözöttek*” – írta La Mettrie az erény mesterséges mivoltát hirdető ANTI-SENECÁ-jában, a stoikus-keresztény erényfelfogás paródiájában. Ez ellen éppúgy egyöntetűen felzúdult a felvilágosodás filozófusainak tábora Voltaire-től Diderot-ig, mint majdan Helvétius egoizmuselmélete ellenében, a barátunk halála miatt érzett gyászban is csupán önnön szórakozási lehetőségünk elvesztén bánkódó érdeket felfedő haszonelvűséggel szemben. Mandeville VIZSGÁLÓDÁS AZ ERKÖLCSI ERÉNY EREDETÉRŐL (1714) című művében az egysíkú egoista koncepciók első megfogalmazását adja. Az erény az ügyes politikusok találmánya, hogy a természettől féktelenül önző emberek társadalmi együttélését lehetővé tegyék, ám az önzetlenség erényét is akkor és csak akkor fogadja el az ember, ha ezáltal is kielégítheti önzését – azaz az érdekérvényesítésről való lemondásért méltó kárpótlást kap. „*Aligha valószínű, hogy bárki is rá tudta volna venni őket természetes hajlamaik megtagadására és a maguké helyett mások javának előmozdítására, ha nem mutatott volna fel ugyanakkor valami egyenértékű kárpótlást jutalmul azért az erőszakért, amelyet így szükségszerűen önmagukon elkövettek.*” Mandeville-nél (Hobbeshoz hasonlóan és Locke-kal ellentétben) a társadalomban együttélésre kényszerített emberek egy zéró összegű játék résztvevői – az egyik ember nyeresége a másik veszteségét implikálja; a kooperáció helyett a konkurencia a meghatározó: „*minél eltökéltebben keresték saját javukat, annál jobban meggyőződtek lépten-nyomon, hogy ebben leginkább azok akadályozzák őket, akik hozzájuk leginkább hasonlók*”. A cambridge-i platonisták, Hobbes vitapartnerei „*örök és változatlan erkölcsi törvénye*” (Cudworth) éppúgy az ember manipulálásának eszköze, mint minden más, az érdekmentes erényről szóló prédikáció, mely mögött könnyedén felfedezhető a prédikálók, a *status quo* fenntartásában érdekelt önző érdeke. Ha sikerül elhittetni az emberekkel, hogy a pillanatnyi anyagi előnyökről érdemes lemondani az utókor zengte dicséret vagy a túlvilági kárpótlás kedvéért, akkor erényessé, sőt hőssé tehető az ember, de csak azért, mert úgy véli: nagyobb érdeke fűződik a nemes – érdekmentes – életvitelhez. Nem a vallás „*vette rá elsőként az embert vágyai feladására és legkedvesebb vágyai elfojtására, hanem körültekintő államférfiak ügyes irányítása; és minél közelebből vizsgáljuk az emberi természetet, annál jobban meggyőződünk, hogy az erkölcsi erény politikai termék, melyet a hízélgés csal elő a büszkeségből*”.

Mandeville mindent az önszeretetre visszavezető kíméletlen logikája nem kegyelmez a sajnálat, az együttérzés, a szánalomérzet látszólag leginkább érdekmentes érzületének sem (ami különben Rousseau teljesen premorálisként tételezett természeti állapotleírásában is az egyetlen erkölcsinek nevezhető érzelem): mögötte is csak az önsajnálat motívumát látja és leplezi le. Nem az egyetemes emberszeretetet következtében mentjük ki a tűzbe esett csecsemőt, hanem mert nem bírjuk elviselni az égő gyermek látványát. Ha jóleső érzelem számunkra a karitatív tevékenység, akkor éppúgy saját élvezetünket elégtjük ki általa, mint a pénzeszládáját ölelgető Harpagon. És nagyon rossz tanácsadó tud lenni a szánalom: „*Segítségével szüzek erényét rabolták már meg és bírák tisztánlátását zavarták össze.*” A XVIII. századi libertinus hősök, Valmont vicomttal az élen, nagy mesterei a csábítás ama trükkjének, mely akkor is beválik, ha minden más már kudarcot vallott: látványosan jótékonykodván a meghódítandó hölgy látóköreiben, az együttérzés eléri azt, amire a nyers érzékiség sohasem lett volna

képes. Ami meg az ellágyuló szívű bírákat illeti: a sokkal kevésbé negatív emberi természetfelfogást valló Hume számára is alapelv, hogy a bírák sohasem egyéni-erkölcsi felfogásuk, privátigazságosság-érelmük alapján döntsenek, hanem a *pártatlan, pusztasabálykövetésként* felfogott „mesterséges” igazságosság törvényének megfelelően, mert különben ellehetetlenül a jogállam az ellentétes erkölcsi intuíciók káosza következtében.

Egyben biztosan a LEVIATÁN örököse A MÉHEK MESÉJE: hihetetlen felzúdulást és könyvtárnyi kritikát, feljelentést, ellenpamfletet provokált. Mandeville szinte haláláig az erkölcstelenség, az immoralitás vádjára válaszolt (utolsó műve Berkeley ALCIPH-RON-jára adott viszonzóválasz, A LETTER TO DION, 1732). Persze közben még rá-rátett egy lapáttal, mint a nyilvánosházak legalizálásáról (sőt állami fenntartásáról) szóló művével vagy a *Charity Schools* elleni támadásával. Eszmetörténetileg a legjelentősebb a tíz éven át írt-kiegészített MEGJEGYZÉSEK (JEGYZETEK A LÁZONGÓ KAS EGYES PASSZUSAIHOZ, 1714–1723). Egyik alaptémája a női szeméremnek az erény többi válfajához hasonlóan mesterséges mivolta, melynek abszurd szabályain (a keblek kimutatása megengedett, viszont a boka kivillanása halálos bűnnek számít) nem tud eleget élcéldni. Keserűbb szavakkal illeti a szajhaszellemű hitvesi taktikákat, melyek a hivatásos kurváknál százszor szörnyűbb praktikákkal zsarolják ki a szegény férjeből az átlagos kurvatarifa sokszorosába kerülő fogatok, ékszerek stb. adományát. Erre a mesterségre két-három éves koruktól oktatják az úri kisasszonykákat – éppúgy, mint ahogy a jobb velencei kurtizánok is megtanították lányaiknak mesterségük főbb fogásait. A női erény éppoly árucikk, mint a férfiúi becsület, csak sokkal többbe kerül, mint a prostituáltak kegyeinek tényleges piaci áron, a kereslet-kínálat törvényén alapuló megvásárlása. Mandeville nem a bűnök számát szeretné csökkenteni, mint majdan Diderot, aki a BOUGAINVILLE UTAZÁSÁHOZ ÍRT PÓTLÁS-ában, illetve a HARMADIK D’ALEMBERT-PÁRBESZÉD-ben a szerelem szabadságát védte meg a valláserkölcsi tilalmak ellenében, hanem az erények vonatkozásában alkalmazza Occam elvét: az önzetlenség mércéjét szigorúan véve kevés marad a hagyományos erénytáblázatból. „*Abból, hogy a szemérmelenség bűn, még nem következik, hogy az illem erény; mivel a szegyeenen alapul, természetünk egy szenvedélyén, lehet jó vagy rossz a cselekedettől függően, melyet előidéz.*” A mindenáron férjhez menni vágyó szüzek erénye az igazi kerítő; a rendes kerítők *do ut des* ügylete tisztességes piaci alku.

Minél erényesebbek az úrilányok és úrhölgyek, annál inkább a kurvák karjába taszítják az úriembereket és ifjakat. Minél több könnyen hozzáférhető és biztonságos bordély működik egy városban; annál nagyobb biztonságban vannak a szüzek és hitvesek. „*Ki hinné, hogy az erényes nők öntudatlanul is előmozdítják a prostitúció virágzását? Vagy (ami még nagyobb paradoxonnak tűnik) hogy a bujaság a tisztaság megőrzésének szolgálatába állítható?*” A puritánok persze a bordélyházak bezárását, a kurvák kegyetlen megbüntetését szorgalmazzák. „*Ha az utcanőket és a szajhákat olyan szigorral üldöznék, mint egyes ostobák azt jónak tartanák, mily lakat és zár tudná megvédeni feleségünk és lányunk erényét?*” Kivált egy kikötővárosban, ahová alkalmanként több ezer kiéhezett matróz érkezik... A lényeg a dolog tisztán üzleti alapra történő helyezése; az erkölcsök kikényszerítése nem a kormányzat feladata (ezzel az 1960-as évek nagy jogfilozófiai vitáját előlegezi meg Mandeville, vitathatatlanul a „haladó” álláspontot vallván): „*Egy jól rendezett város bölcs vezetői mindig eltértek bizonyos számú házat, ahol a nőket éppoly nyilvánosan bérlik, mint a lovakat egy kölcsönistállóban...*” A prostitúciót mindenütt ültik, és mégis mindenütt eltűrik: a kormányzati képmutatás nem engedi kimondani a legalizálást, ám nem tudja (vagy nem is akarja) ténylegesen felszámolni. Tisztesebb volt a közép-

kori gyakorlat, mely a diákok (de még a szerzetesek) számára is járandóságot biztosított *ad expurgandos renes* (a lágyék megkönnyítésére). Mandeville társadalomreformeri elképzelései között központi szerepet játszott a nyilvánosházak állami (és orvosi) felügyelet mellett, tisztán piaci alapú működtetésének megoldása. 1724-ben külön könyvet írt a témában: A MODEST DEFENCE OF PUBLIC STEWS (hasonló részletességű bordélyutópiát hét évtizeddel később majd Dolmancé dolgoz ki De Sade FILOZÓFIA A BUDOÁRBAN című művében). Fontos része Mandeville kormányzati kuplerájprogramjának a külföldi kurvák behozataláról szóló rész (ACT FOR ENCOURAGING THE IMPORTATION OF FOREIGN WOMEN), ami a merkantil monetáris politikának megfelelően valutakímélő eljárás: olcsóbb a külföldi kurtizánok importja, mintha az angol ifjak Párizs és Velence bordélyaiban herdálják el jobban is befektethető tőkéjüket. Ezen import „amellett, hogy védelmezi a mi asszonyaink erkölcsseit, további előnyökkel is jár: mivel módos ifjaink idejük és pénzük nagy részét azzal pocskékolják, hogy nagy külföldi utazásokat tesznek, melynek célja – önnön bevallásuk szerint is – sokszor semmi más, mint hogy megismerjék a francia galantériát és az olasz szerelmi szokásokat, itthon is kielégíthetnék az idegen szerelmi technikák megismerése iránt érzett vágyukat, francia és olasz nők karjában, anélkül, hogy el kellene hagyniuk London városát”.

Az állami bordélyok nemcsak a kuncsaft biztonságát garantálnák, hanem a benne dolgozó nőknek is nagyobb biztonságot nyújtanának: az itt fenntartott gyermekmegőrzők megakadályoznák a csecsemőgyilkosságokat („ami az ország elnéptelenedéséhez vezet”), az állandó orvosi ellenőrzés szintén fontos garanciális elem. A kínálatnak meg kell felelnie a kuncsaft igényének – eltérő fizetőképes keresletének, szociokulturális elvárásainak. „Hogy még jobban kiszolgáljuk a különböző rangú és rendű urak igényeit, házassával minden nyilvánosház lakóit négy osztályba soroljuk szépségük, műveltségük és más tulajdonságaik alapján, s minden osztály, méltányos módon, más-más árfekvést von maga után. Az első osztályba nyolc nő kerül, kiket minden látogató megkaphat fél koronáért. A második osztályba hat nő kerül, az ő fix áruk egy korona. A harmadik osztályba négy nő tartozik, az ő áruk már fél guinea. A megmaradó kettő alkotja a negyedik osztályt, mely kizárólag elsőrangú személyiségeket fogad, akik képesek egy egész guinea-t fizetni az itt található kiváló ízlésű, kifinomult külsejű és művelt kurtizánokért.” S ez még mindig olcsóbb, mint amikor privátim kell kirtartani egy nőt, akit csak ritkán használ az illető úr..

Hasonló (indirekt?) analógiáját olvashatjuk a ginkereskedelemnek is a MEGJEGYZÉSEK között: ez a kommentár „a legrosszabb sem élt hiába / tett valamit a köz javára” sorokat értelmezi. Mandeville mint orvos pontosan tudta, hogy mindaz, amit az alkohol (kiváltképp az égetett szeszek, legkivált a gyilkosan rossz minőségű gin) káros hatásairól elmondtanak, igaz. Ám mi történne, ha győzne az egészség- (és erkölcs-) védők igazsága? „A rövidlátó átlagember az okok láncában ritkán lát tovább a következő szemnél; de akik kiterjedtebb szemlélettel bírnak, és nem sajnálják a fáradságot az események láncolatán végigtekinteni, száz és száz helyen láthatnak jót felpezsdülni és előtörni a rosszból, éppoly természetesen, mint csirkét a tojásból. A maláta adójából eredő pénz tekintélyes részét adja a nemzeti jövedelemnek, és ha nem párolnának italt belőle, a közkinccstár roppant mértékben károsodna miatta.”

S képmutató a szegény iszákosok védelméről szóló prédikáció is – számukra elviselhetőbb életet úgysem képes biztosítani a társadalom, akkor legalább az életet elviselhetővé tevő mámort ne vegyük el tőlük: „a szesz egyetemes vigasztaló nemcsak hidegben és fáradság esetén, de a legtöbb csapás ellen, mely az inségeseket éri, és hogy gyakran éppen a legelesettebbeknél pótolhat ételt, italt, ruhát és lakást”. És bár a családi háborúságokban valóban felmérhetetlen kárt okoz az alkoholizmus, a külháborúban annál nagyobb

hasznot hajt: ital nélkül mi sarkallhatná a bakát, hogy olyan eszmékért, azaz érdekekért tegye kockára életét, melyekhez semmi köze? „*A szesz által kellett házi perpatvarokért bőségesen kárpótol a külföldön általa nyert előnyökkel, amennyiben katonáinkban a lelket tartja, és tengerészeinket csatára hevíti; a legutóbbi két háborúban nem arattunk volna győzelmet nélküle.*”

A paráznasággal és az iszákossággal ellentétben a korrupció nemcsak vétkek, immár bűn is, ám éppoly hasznot hajtó lehet, ha egy hibával, a tékozlással párosul. Csak a kuporgató sikkasztó nem hajt hasznot a társadalomnak: „*Tékozlás nélkül sose nyernénk kárpótlást a hatalmon lévő fősvénység rablásaiért és harácsolásáért. Ha egy zsugori államférfi, aki egész életében a nemzet sírjában húzott, és lopással meg rablással iszonyú kincseket halmozott fel, nyugalomba vonul, a nemzet minden értelmes polgárát öröm kell eltöltse e férfiú fiának esztelen pazarlása láttán. Ez juttatja vissza a társadalomnak, amit elraboltak tőle.*” A tékozló extra igényeivel a külkereskedelem, egész iparágak fellendítésére képes, míg „*az álmatag és tétlen erény nem ad munkát a kéznek... a tékozlás ezernyi leleménnyel mozdítja ki az embereket tétlenségükből*”: márpedig a gazdasági aktivitás, dinamizmus egy társadalom fejlettségének legfőbb fokmérője. Az e világi üdvösség csak állandó gazdasági expanzióval vívható ki – még ha túlvilági kárhozattal fenyegető vétkek (magánbűnök) révén érhetjük is el a közhasznú növekedést. Mandeville nem a protestáns (puritán) etikával kapcsolja össze a kapitalizmus szellemét: az ő víziója a végtelen kereskedelmi expanzió az állandóan növekvő fogyasztás bázisán, mely utóbbi nem nagyon fér meg a puritán életvitel elveivel.

Az egyéni fogyasztás a közjót szolgálja, ám a közjó közvetlenül nem motiválja az egyéni fogyasztást: a fényűzés és a versengés vágya, emez erkölcstelennek bélyegzett motívumok vezetnek ösztársadalmi gazdagodáshoz, míg a hagyományosan erényesnek vélt indítékok csak elszegényedést eredményezhetnek. „*Azt állítani, hogy ha mindenki igazán erényes lenne, akkor, önösségét félretéve, épp annyit fogyasztana felebarátai szolgálatának és a közjó előremozdításának érzésétől hajtva, mint most önszeretéből és versengésből, nyomorult tévedés és esztelen feltételezés.*” Mandeville-nek nem lenne túlzottan jó véleménye ama törekvéseinkről sem, melyek a honszeretet magasztos elvét a magánfogyasztás motívumává tennék, s a honi ipar gyámolítását a minimális befektetéssel maximális hozam elérésének vágya elé helyeznék. Az ipar fellendítésének biztosabb eszköze az „*irigység, hűség*”, a luxusfogyasztás forrásai. Ez utóbbi klasszikus kritikussait, csakúgy, mint kortárs ostorozóit, egyszerűen képmutatással vádolja, mivel különben meglehetősen jól álltak a mélyen megvetett materiális javak tekintetében: „*Kérkedhetnék én is a lelkierőmmel és a gazdagság iránti megvetéssel éppannyit, mint maga Seneca, és szívesen írnék nála kétszerte többet a szegénység dicséretéről, sőt birtokai tizedrésze fejében éppoly alaposan megtanítanám az utat az ő summum bonumjához, ahogy a saját hazavezető utamat ismerem.*” A *summum bonum*, a klasszikus morálfilozófiák végső értékének tagadása Hobbesszal kezdődött: ő mondta ki először, hogy a modern ember számára nincs világtörténelmi végállomás, „*nem az a célunk, hogy meggazdagodjunk, hanem hogy állandóan gozdogodjunk*”; nincs, nem lehetséges megállás, megpihenés, az elérttel való megelégedés, mert aki egy pillanatra leáll a hatalomért és a gazdagságért való küzdelemben, menthetetlenül lemarad, aki nem akar tovább küzdeni, csak a vesztes oldalra kerülhet. A „zérósummájú” játszma keretei között ez csak a mindenki harca mindenki ellen „természetes” állapotához vezethet, ám Mandeville korában e harcot már nem Grande Armadával, hanem kereskedelmi flottákkal vívták. S tulajdonképpen ez oldja fel a nulla összegű játszma kemény korlátját: egy ügyleten belül lehetséges, hogy az én nyereségem csupán a te veszteségedből származzék, ám hosszú távon a nemzetgazdaság növekedése

a ma veszteseit is kárpótolja: „*Ha a legvirágzóbb nemzetek történetét nyomozzuk, egészen az eredetig, azt találjuk, hogy minden társadalom távoli kezdetekor a leggazdagabb és a legtekintélyesebb emberek is az élet számos kényelmét nélkülözték, melyek ma a legnyomorultabbnak is osztályrészülnak jutnak; és sok minden, amü valaha fényüzö leleménynek tekintettek, ma már olyannyira kijár a legelesettebb szegénynek is, hogy közjótékonyaság tárgyát képezi, söt annyira szükségesnek számít, hogy emberi teremtmény nem is nélkülözheti.*” Mondjuk, manapság a hajléktalan-szállók lakói is gyakrabban fürdenek, mint Versailles-ban a királyok, hercegek, grófok. A mértékletesség, a takarékosaság erénye a szegénység szülötte – de újraszülöje is, mivel konzerválja a gazdasági stagnációt: „*Ha bárki cáfolni akar, bizonyítsa be a történelemből, hogy valaha is volt-e ország, melyben a nemzeti takarékosaság nemzeti szükölködés nélkül uralkodott.*” A nemzet fogyasztásának egyetlen kemény korlátja van: a külkereskedelmi mérleg egyensülya. Am Mandeville szerint ezt nem lehet fogyasztásrestrikciós-importtilalmi intézkedésekkel helyrehozni, mivel akitől mi nem vásárolunk, tölünk sem vásárol többet, hanem csak a termelés és a kivitel fokozásával, ami a hazai fogyasztásnak nem fékezöje, hanem forrása. Persze lehetnek más társadalomideálok is; lehet szeretni a szegénységet, a gazdasági stagnációt, a szigorú életforma-regulációt, a külföldtöl való elzárkózás politikáját: „*ha takarékos és becsületes társadalmat akarsz, a legjobb politika megörizni öket ösi egyszerűségükben, megakadályozni számuk növekedését, visszatartani öket az idegenekkel való érintkezéstöl, a fölösleges dolgoktól és egyáltalán mindentöl, ami vágyait felkelti és értelmüket pallérozni képes.*” Mandeville ideálja nem ez, és nem csak a gazdasági dinamizmus istenítése miatt: a lélek nemesb' szenvedélyeire oly keveset adó szerző szenvedélyes szöszölöje a lelkiismereti szabadságnak (ebben különben nagy vitapartnerével, Shaftesburyvel tökéletesen egyetért, ezért szól mindkettöjük ellen Berkeley ALCIPHON-já). A gazdasági tevékenység szabadságának szerinte süükségszerű korrolátuma a szellem szabadsága: „*legyen a tulajdon szent és sérthetetlen, ne cselekedhessen senki a törvény ellen, de gondolhasson, amü akar...*”. Az 1720-ban írt FREE THOUGHTS ON RELIGION, THE CHURCH AND NATIONAL HAPPINESS még radikálisabb az egyház és az állam, a politikai és a vallási törvények elválasztásának követelésével: valláserkölcsi kérdésekben nem ítélnhet az állam, s persze az egyház sem hívhatja a világi hatalom segítségét, ha valamely morálteológiailag elítélendő tettet kíván megtorolni. Mondjuk, a paráznaság vitathatatlanul vétek, amit a BIBLIA elítél, ám nem kormányzati kötelesség az erkölcsök kikényszerítése – ezzel az erővel az összes, a SZENTÍRÁS-ban említett étkezési előírást is rendöri erővel kellene betartatni, és föbenjáró vétségnek tekinteni a „black puding” (a hagymás sült vér) evését. Am a BIBLIA nem szolgálhat pártpolitikai ideológiák legitimációs elveként sem – Hume e gondolatot majdan minden filozófiai előfeltevésen, a passzív engedelmsesség isteni parancsolatán, illetve az eredeti szerződésből levezetett ellenállási jogon alapuló politikai filozófiára kiterjeszti. „*A hatalom visszaéléseit éppügy nem igazolhatja a SZENTÍRÁS, ahogy a nép ellenállási jogát sem*” – írja Mandeville SZABAD GONDOLATAI-ban. – „*Amikor két párt vitatkozik, és nyilvánvalóan ellentétes vélemények igazolására mindkettö a BIBLIA-ra hivatkozik, több, mint nevetség.*” Mandeville ritkán szól szeretettel szülöhazájáról, de a vallás- és véleményyszabadság paradigmájának éppügy példamutatónak tartja a holland berendezkedést, mint a kereskedelmi szabadság úttöröjeként: „*A hollandok, ha úgy tetszik nekik, tulajdonítsák jelenlegi gazdagságukat öseik erényének és takarékosaságának; de ami ezt a hitvány földdarabkát Euröpa egyik legtekintélyesebb vezetö hatalmává emelte, az politikai bölcsességük volt, mellyel a hajózást és a kereskedelmet mindenáron előmozdították, valamint a lelkiismeret korlátlan szabadsága, melyet élveznek, és a fáradhatatlan buzgalom, mellyel a leghatasosabb eszközöket vették igénybe általában az iparnak bátorítására és gyarapítására.*”

Az ipar bátorításának egyik legfontosabb eszköze az olcsó munkaerő biztosítása. Ez ellen hat a karitás és a *Charity Schools* intézménye, mely tétlenségre tanít, és a helyzetükön változtatni nem tudókat csak elégedetlenné tudja tenni. Ezen iskolákban különben sem hasznos-praktikus tudnivalókat tanítanak, kizárólag vallási indoktrináció folyik – írja. A szegénység Mandeville szerint munkaerő-gazdálkodási és pénzügyi kérdés, minden külső (karitatív) beavatkozás csak végzetes gazdasági egyensúlyvesztéshez vezethet, ami persze a szegényeket sújtja leginkább. *„A nemzet elsősorban azért szorul a pénzre, hogy a szegények munkáját megfizesse, és ha pénze megfogyatkozik, hiányát azok érzik meg legelőbb, akiknek a legtöbb munkást kell fizetniük; de még a pénznek ez alapvető szükségessége ellenére is, a tulajdon biztonságát feltételezve, könnyebb lenne pénz, mint szegények nélkül élni, mert nélkülük ugyan ki végezné el a munkát? Ez okból az országban forgalomban lévő pénz mennyisége mindig arányos kell legyen a foglalkoztatott munkások számával és a dolgozók bére a létfenntartási cikkek árával. Mindebből bebizonyosodik, hogy ami bőséget teremt, az a munkást olcsóbbá teszi, feltéve, hogy a szegények helyes irányítás alatt állnak; elég, ha a pusztta megélhetéshez jutnak, s nem kapnak semmit, amit megtakaríthatnának.”* Kivételképpen előfordulhat individuális mobilitás, de a tömeges társadalmi felemelkedés alapjaiban rendítené meg a rendszert: ezért veszélyes taníttatásukkal hiú illúziókat kelteni a munkásgyermekekben, olyan életformákat megismertetni velük, melyek munkásként elérhetetlenek számukra – és azok is kell maradjanak. Ahogy a gazdagok tékozlása a gazdasági fejlődés forrása, a szegények tömegfogyasztása és megtakarítási képességének hiánya az egész gazdaság működésének alapja. Bár *„kétségtől eltekintve a takarékoság a legjobb út minden magánszemély és minden család számára, de minden gazdag nemzet érdeke, hogy a szegények legnagyobb része sohase henyélhessen, és folyamatosan költse el, amit keres”*. Ez nem a rossz pozitív történelmi szerepének, hanem a klasszikus német történelemfilozófia másik kedvenc témájának, az individuumok feláldozása szükségességének eszmétörténeti előzetese. Mandeville maga is az igazságtalan, ám igazolható áldozat paradigmájaként értékeli a szegények felemelkedését megakadályozó társadalmi berendezkedést. Ahogy jogosan löveti agyon a partjainál kikötni vágyó, járvány sújtotta hajó matrózait lakosai védelmében a kikötőváros hatósága, éppoly jogos a magasabbra kapaszkodni vágyó szegények visszaszorítása a már fent lévők védelmében. Ellenkező esetben az egész nemzet visszasüllyed a szegénységbe, ami a legrosszabb fertőző betegség.

A (keresztény) karitás kritikája nyílt szakítást jelent a hagyományos erkölcsi értékrenddel, ám mégsem ez, hanem a hiúság rehabilitálása váltott ki nagyobb felzúdulást a kortársi moralisták között. Az 1732-es *A BECSÜLET EREDETÉRŐL* írt traktátusa (*AN INQUIRY INTO THE ORIGIN OF HONOUR*) az erény ellenlábasaként definiálja *„a hízelkedés termékét, a becsületet”*. A becsület révén az ember megtanulta önmaga istenítését, és az önimádat e forrása *„ügyesebb találmány, mint az erény, mert jobban alkalmazkodik az emberi szellem természetéhez. Az ember számára kifizetődőbb, ha a becsülethez tartja magát, mint ha az erény előírásait követi. Az előbbi kevesebb önmegtartóztatást követel meg, és a jutalom, mellyel kecsegtet, nem képzeletbeli-túlvilági, hanem valóságos, kézzelfogható”*. Persze a pogány hübrisz ellentétes a keresztény vallás szent elveivel – de miként a karitás megtagadása, igencsak hasznos lehet ösztársadalmi vonatkozásban. A hiú ember tevékeny, az önmegtágadás erényét magáévá tevő a passzív belenyugvás példája – s láttuk, hogy ez utóbbi gazdasági katasztrófát okoz. Ahogy a *MEGJEGYZÉSEK*-ben írja Mandeville: *„Az egyetlen súlyos ér, ami ezen becsületeszme ellen vethető, hogy szögesen ellenkezik a vallással. Az egyik arra tanít, hogy a sértéseket türelemmel viseld; a másik azt mondja, hogy ha nem torlod*

meg őket, nem vagy méltó élni. A vallás azt parancsolja, hogy minden bosszút Istenre hagyj; a becsület kötelez, hogy magadon kívül senkire se bíz, még ha a törvény elvégezné is helyetted; a vallás kereken tiltja a gyilkosságot, a becsület nyíltan igazolja; a vallás alapja az alázat, a becsületé a büszkeség – hogyan lehetne a kettőt összebékíteni? Márpedig amikor a keresztények háborúznak (kiváltképp a legvéresebb vallásháborúk idején), könnyedén túl tudják tenni magukat a vérontás tilalmának parancsolatán. S miért lenne nagyobb bűn a hiúság hajtóereje a magánvagyonok felhalmozódásának motívumaként, mint a terület-szerző háborúk minden kegyetlenkedését igazoló becsület? Hiszen még legnemesebb motívumaink, halhatatlan lelkünk hite mögött is ott kísért a hiúságunknak hízelkedő hang. „Mindnyájan olyan kétségbeejtően szerelmesek vagyunk a hízelkedésbe, hogy nem viselhetünk el semmi kényelmetlen igazságot, és nem hiszem, hogy a lélek halhatatlanságának már jóval a kereszténység előtt felbukkant eszméje oly általános elfogadottságot nyert volna, ha nem lenne hízelgő, kitiüntető bók egész fajunknak, a legalábbvalót és a legnyomorultabbat is beleértve.” És ez is hasznos hiúság: jobb, ha a szegény halhatatlan lelke magasságában akar egyenrangú lenni a gazdagokkal, mint ha a materiális javak egyenlősítését vágyná. Shaftesbury önzetlen és senki önfeláldozását meg nem követelő erényfogalma nem a véges világi javakon osztozkodó-marakodó emberek tulajdona: a spirituális élvezetekben való osztozás valóban nem követel olyan kegyetlen konkurenciaharcot, mint a materiális javakban való részesedés vágya. Shaftesbury szerint az emberiség egyetemesen élvezi a világharmónia isteni zenéjét, míg Mandeville szerint az emberek a leggyönyörűbb koncert után is inkább hazavinnék a Stradivarit vagy az aranyfuvolát.

„A jó Lord Shaftesburyt fogják ellenem idézni, mondván, hogy az emberek önmegtagadás nélkül is erényesek és jó társas lények lehetnek; hogy az erény elleni támadás az, ha megközelíthetetlené tesszük; hogy én elrettentek tőle mindenkit, mint megvalósíthatatlantól – ő viszont a maga részéről dicséri Istent, és ugyanakkor jó lelkiismerettel tudja élvezni teremtményeit...”

Tudjuk, hogy Shaftesbury platonizáló szép-jó-igaz felfogása, az önzetlenség erénye miatt még a túlvilági jutalom eszméjét is elvető etikája Kant morálfilozófiájának egyik nyíltan vállalt forrása. Mandeville alaptétele, miszerint éppen társiatlan természetünk tesz társiassá, a kanti történelemfilozófia rejtettebb forrásvidéke: az első tiltja, a második megparancsolja embertársaink eszközként való felhasználását. Az előbbi felfogás szerint az embertársainkkal való együttműködés eredménye csak együttes nyereség lehet, az utóbbi szerint csak más kárán tanulhat az okos. „Akik mások balszerencséje miatt közvetlen veszteséget szenvednek, azok bánkódnak, panaszkodnak és lármát csapnak; de akik nyernek rajta, tartják a szájukat, mert senki sem szereti, ha úgy gondolják, hogy felebarátja kára és vesztesége árán jutott előnyökhöz. A különféle bukások és emelkedések kereket alkotnak, mely állandóan forogván, az egész gépezetet mozgásban tartja.” Ebbe a tökéletesen működő gépezetbe (persze nem az erkölcsi tökéletesedés értelmében) dob kavicsot a karitatív tevékenység, mely legfontosabb elemétől, a dolgos munkáskezektől fosztaná meg a társadalmi mechanizmust: „Mint első és legfontosabb alapelvet le kell szögezmem, hogy a szegényeket szigorúan munkára kell szorítani, és hogy bölcsesség enyhíteni, de balgaság megszüntetni gondjaikat.”

Visszataszító tulajdonság a kíméletlenség, a karitás megtagadása embertársainktól? Igen, de csak emez embertelen tulajdonságai révén alakít(hat)ott az ember társadalmat, a szeretetre méltó szociabilitás örökre elszigetelte volna egymástól az embereket, mert nem lett volna szükségük egymásra – a szellemi szükséglet, a társas ösztön sohasem olyan meghatározó motívum, mint a materiális szükség és az önzés. „Most a társadalom természetét kívánom nyomozni, és eredetéig nyilván bizonyítom be, hogy nem a jó és

szeretetre méltó, de éppen a rossz és gyűlöletes tulajdonságai, tökéletlenségei és a más teremtmények kiválóságaitól megfosztott volta tették az embert minden más állatnál inkább társas lényé...” (VIZSGÁLÓDÁS A TÁRSADALOM TERMÉSZETÉRŐL, 1723.) Nem az egyetemes emberszeretet, hanem az embertársaival való szüntelen vetélkedés, a kíméletlen konkurenciaküzdelem tökéletesítette az emberi nemet: „Vétek nélkül a faj minden kiválósága örökre rejtett maradt volna... az ékes bizonyíték eme szeretetre méltó rendszer [azaz Shaftesbury rendszere – L. M.] ellen.” Shaftesbury szerint az emberi természet kiválóságának forrása az isteni természetből való participáció – mely passzív befogadást tételez. Mandeville nem a természet bőkezűségét, hanem szűkmarkúságát, nem az isteni kegyet, hanem a teremtet világ kegyetlenségét tekinti az emberi aktivitás, ezzel az ember tökéletesedési képessége forrásának: „Ahol az embernek mindene megvan, amit kíván, és semmi sem zavarja vagy háborgatja, mi sem tehető hozzá boldogságához; és bajos lenne megnevezni olyan ipart, művészetet, tudományt, méltóságot vagy foglalatosságot, mely ily boldog állapotban felesleges ne volna. Ha e gondolat vonalán haladunk, könnyen felismerjük, hogy semmiféle társadalom nem keletkezhetett volna az ember szeretetre méltó erényeiből és kedves tulajdonságaiból; ellenkezőleg, minden szükségleteiben, tökéletlenségeiben, vágyai sokféleségében bírja eredetét; hasonlóképpen rájövünk, hogy minél nagyobb gögje és hiúsága, minél inkább növekszenek igényei, annál nagyobb szüksége van a többi emberre, s annál alkalmasabb lesz kiterjedt és népes társadalmakba rendeződni.” Pontosabban még valamire szükség van ahhoz, hogy a csak önző érdekei által motivált emberek társadalmi együttélésre legyenek képesek: el kell hitetniük egymással, hogy nem pusztá eszközként van szükségük (kölcsonös) szolgálataikra, hanem nemes és önzetlen cél vezérli a többiekkel való kooperációt. „Legyünk vadak vagy civilizáltak, lehetetlenség, hogy az ember a maga elesettségében bármi más okból cselekedjék, mint a maga javáért. Miután tehát a cselekvés így van megszabva... nem lehetnének társas lények kép-mutatás nélkül.” A sírásó, midőn részvétéről biztosítja az elhunyt családját, pontosan tudja, hogy halálesetek híján éhen halna, de ezt nyíltan megvallani halálos bűnnek tartanak. „Minden civilizált társadalomban az embert már a bölcsőtől nevelik észrevétlenül kép-mutatóvá; és senki sem meri beismerni, ha a közösség bajai vagy magánszemélyek veszteségei folytán előnyökhöz jut.” „Észak vagyont szerez katasztrófákon / Mi nektek rossz, az jó egy magasabb fokon” – vigasztalja Voltaire keserűen a lisszaboni földrengés áldozatait: ami a francia filozófust kiábrándította a providenciából, az Mandeville szerint valóban a gondviselés manifesztációja. Hajószerencsétlenségek híján munka nélkül maradnának a hajóácsok, a favágók stb. A bőséges áldás és az örök békeség az emberi faj elkorcsosulását eredményezné: csak a természeti katasztrófák és a gazdasági krachok kényszerítik az embert racionális kalkulációra, a kihívások tevékeny elhárítására: „Senkinek sem kell fel-verteznie magát áldások ellen, a szerencsétlenség azonban kezeket követel, melyek elhárítják. Az ember szeretetre méltó tulajdonságai a fajta egyetlen egyedét sem készítetik tevékenységre; becsületessége, társas hajlandósága, jósága, elégedettsége és takarékosága egy tunya társadalomnak válna csak javára, és minél erényesebbek és őszintébbek, annál nagyobb békében és nyugalomban tartanak mindent, annál inkább elejét veszik minden zavarnak, sőt a mozgásnak magának.” Shaftesbury harmóniahite e mozdulatlan, önelégült világ visszfénye: a „pulchrum és a honestum” hajszolása ölordtságánál a vadkacsavadászat úri passzióját helyettesíti. Csak a csúnya önérdeteket bectelen eszközökkel hajszó emberek alkothatnak dinamikus-fejlődő társadalmat, s, „amely pillanatban az erkölcsi értelemben vett rossz megszűnik... a társadalom elemeire hullik szét”. A jó, az erényes ember az igazán önző, hisz csupán saját maga megigazulásával, túlvilági üdvösségével foglalkozik. Embertársaival még

az is többet törődik, aki legalább becsapja őket. Ahogy bizonyára becsap bennünket a kormányzat is, midőn az államérdeket elvileg magasabb rendű valamiként prezentálja: a közérdek realizálásának legbiztosabb módja, ha csupán az egyéni érdekek ütközéséből bontakoztatják ki. Így „*az egyének vétkei, rátermett államvezetők ügyes irányításával, a köz javára fordíthatók*”.

A magánvétekkel már megvolnánk.

Papp András

NYELVKOMMANDÓ

Nehezen átvilágítható sötét folt, mint a tejburák alján összegyűlt bogártetek felmaréknyi kupaca.

Csoda lesz, ha sikerülni fog.

Annál is inkább, mivel a történetmondásban semmiféle jártasságom nincs. Nehéz is megfogni, akár egy nedves dinnyemagot. De aztán meg szúr is, mint a zokniba ragadt cigánybúza. Mert a bizalom kérdése mindig bizonytalan. Ezt talán a parasztember tudja a legjobban, vagy ha nem tudja, akkor nagyon jól érzi. A parasztember, aki bíz a bizalmatlanságában. Ha egyáltalán van még ilyen ember; nem bizalmatlan, hanem paraszt. Mára mintha minden megváltozott volna. És egyáltalán nem a parabolaantennás, benzinaggregátoros tanyalakás, hanem a fogalom miatt: őstermelőnek nevezetik az ősfogyasztó világban. De hát mindegy is.

Úgy zsong és susterog a fejemben a sokféle hang, mint távbeszélőoszlopban a rohanó mondatok. Leírom, mintha mondanám, csak úgy, ahogyan tudom. A ceruzát nem kimondottan az őstermelő kezébe faragták. Rettenő kinszenvedés a hegyet a vonal fölött tartani. A kalligráfia meg szaladna összevissza, kifelé a görcsből, melyben tudvalevően az ördög „nevelten ujjá” van. Az én ujjaim rég elszoktak a ceruzától, pedig egykor a tanító dicsérte szépíráshozomat. A paraszti kéz egyfunkciós, mint a bankokban a pultra kitett láncos toll. Istenem, láncos toll! Tudom, nem azért, mintha elszabadulna és önálló életet élve megírná a hitelekre várakozó szerencsétlenek szívzsomorító történetét. Egyfunkciós, vagyis az ügyfelek kizárólag nevük aláírására használhatják.

Nem tudom, mit várnak tőlem. Nem tudom, mit kellene pontosan elmondanom.

Most úgy érzem, az elején, mintha autóba szállnék; utasként kezdek el egy mondatot, aminek majd csak kilométerekkel arrább lesz vége. Mondom, ahogy történt, ahogyan eszembe jut. Talán így is jó lesz azoknak az ismeretlen és nagy hatalmú embereknek, akik hetek óta félelemben tartanak bennünket. Azzal fenyegetőznek, hogy tönkreteszik az életünket, tönkreverik a jövő évi termésünket, ha a vésszesen közelgő ünnepnapig, azaz virágvasárnapig az itteni kalapos Szép Ernő-mellszobor alá nem teszek le egy történetet, szépet vagy szomorút, mesét vagy bármit, írták a kivágott betűkből álló névtelen levelükben, akármit, ahogy tetszik, csak a máról, csak az életünkről szóljon.